

TOMASZ OŻÓG
BOGUMIŁA DYMEK
Lublin

Z BADAŃ NAD POSTAWAMI TANATOLOGICZNYMI MŁODZIEŻY NALEŻĄCEJ DO KATOLICKICH RUCHÓW RELIGIJNYCH

Mające już swoją tradycję badania nad postawami tanatologicznymi osób dorosłych są w ostatnich latach uzupełniane badaniami postaw dzieci i młodzieży (Raubo 1971, Kruczkowska 1984, Tołwiński i in. 1989). Śmierć jako naturalny kres ludzkiego życia jest złożoną rzeczywistością, która skłania do refleksji, stanowi źródło przeżyć i doznań emocjonalnych człowieka oraz wyzwała pewne zachowania i reakcje. W swoim wymiarze biologicznym, psychospołecznym i duchowym może ona być przedmiotem postawy.

Postawa wobec śmierci w swojej strukturze formalnej nie różni się od innych postaw. Jej specyfika wynika z przedmiotu, a zwłaszcza z tego faktu, że jest ona najważniejszym zdarzeniem egzystencjalnym, ponieważ stanowi radykalny kres dotychczasowej formy istnienia.

„Ciężar gatunkowy” śmierci w sensie psychologicznym jest wyjątkowo mocny. Dotyczy bowiem człowieka w podstawowym wymiarze „istnienia i nieistnienia” i niesie silne doświadczenie jej absurdalności. Osoba ludzka jako byt cielesno-psychiczno-duchowy jest skierowana przeciw na istnienie nieskończone i nieśmiertelne. Konieczność umierania jest czymś niezwykle trudnym do przyjęcia w wymiarze psychologicznym i społecznym. J. Makselon pisze: „ogólnie można powiedzieć, że wartościowaniu śmierci towarzyszy pewna ambiwalencja: z jednej strony uważa się ją za coś naturalnego, a z drugiej za absurd” (Makselon 1979, s. 82).

Śmierć jest źródłem lęku. Jego korzenie tkwią w biologicznych strukturach człowieka – instynkcie zachowania własnego istnienia i życia gatunku (Kępiński 1977). W aspekcie psychologicznym lęk spowodowany śmiercią wyraża się w obawie przed dezintegracją, rozpadem, zanikiem dotychczasowych struktur i form istnienia. Dodatkowym źródłem lęku jest tajemniczość śmierci. Śmierć jest tajemnicą i nawet posiadanie bogatej wiedzy na temat życia, umierania,

„życia po życiu” nie jest w stanie rozwiązać jej „zagadki”. Lęk uruchamia mechanizmy obronne. Do najbardziej typowych sposobów neutralizowania lęku przed śmiercią należą: wypieranie, zaprzeczanie, racjonalizacja, intelektualizacja, izolacja i reakcja upozorowana (Makselon 1983, s. 59; Siek 1982).

W ludzkim doświadczeniu śmierć może się pojawiać jako wartość i być czynnikiem stymulującym podejmowanie nowych decyzji i mobilizującym do zmiany zachowań i postaw. Szeroko pojmowana *meditatio mortis* bywa źródłem wiedzy, zmiany postaw wobec życia i działania, a także wobec siebie i innych.

Wśród czynników kształtujących postawę wobec śmierci wymienia się najczęściej: kontekst kulturowy, doświadczenie rozwojowe człowieka, aktualną sytuację życiową, światopogląd, odporność na sytuacje stresowe, styl życia, czyli przyjętą hierarchię wartości, prawdopodobieństwo własnej śmierci lub śmierci kogoś bliskiego (Makselon 1980, s. 401). Czynniki te tworzą różne konfiguracje i wchodzi w interakcje. Ich działanie zmienia się w zależności od fazy rozwojowej człowieka. Cały proces jest „przesunięty w czasie” – krystalizacja postaw wobec śmierci ulega przyśpieszeniu w późniejszych fazach rozwoju (dorosłości i starości) – i zależy także od innych postaw tkwiących w strukturze osobowości człowieka. Szczególną rolę odgrywają tutaj postawy wobec życia i postawy religijne (Prężyna 1981; Chlewiński 1982).

Okres młodości, obejmujący lata życia 18-25, jest czasem wchodzenia w samodzielne życie, budowania własnej tożsamości, określania swojego stosunku do świata, społeczeństwa, samego siebie i Boga. Jest to także okres intensywnej krystalizacji postaw. Jak wynika z badań, śmierć pojawia się w poznawczym i emocjonalnym doświadczeniu młodych ludzi (Wysoczańska 1988, s. 163). Większość młodzieży traktuje śmierć jako zjawisko naturalne i oczywiste, ale odległe w czasie. Mocne emocje wywołuje zwłaszcza wyobrażenie własnej śmierci lub śmierci osoby bliskiej. Wyobrażenie własnego umierania jest zwykle źródłem lęku, poczucia przemijania, braku sensu życia i postawy pesymistycznej (Wysoczańska 1988, s. 163). Jest ona określana jako głęboka, wyzwalająca pytania tajemnica.

Poglądy badanej młodzieży na temat śmierci są ambiwalentne. Z jednej strony śmierć pojawia się jako zjawisko destrukcyjne, niedorzeczne, bezsensowne, zubożające i ograniczające radość życia. Z drugiej strony – może ono pobudzać do poznawania sensu własnego życia i realizacji różnych wartości życiowych (Wysoczańska 1988, s. 164-166).

Na kształtowanie się postaw młodzieży wpływa wiele czynników. Ogromną rolę spełniają osoby znaczące, grupy przynależności i grupy odniesienia oraz przeszłe doświadczenia i aktywność własna jako podstawowe czynniki podmio-

towe. Wydaje się, że najważniejsza jest w tym okresie własna aktywność i relacje społeczne.

Wśród wielu funkcji, jakie pełnią katolickie młodzieżowe ruchy religijne, jedną z podstawowych jest kształtowanie postaw egzystencjalnych i religijnych (Walesa 1994; Hałas 1992; Mariański 1988). W tym środowisku, jak należy przypuszczać, kształtują się także postawy tanatologiczne.

Podstawowym pytaniem, które stoi u podstaw naszego projektu badawczego jest: „Czy uczestnictwo w katolickim młodzieżowym ruchu religijnym może mieć związek z postawami wobec śmierci?”

II. OPIS METODY, GRUP BADAWCZYCH I PROCEDURY BADAŃ

Podstawowym narzędziem zbierania danych był *Inwentarz postawy wobec śmierci* J. Makselona. Składa się on z trzech części: skali, kwestionariusza i zdań niedokończonych. Jego najlepiej opracowana część – skala – bada osiem wymiarów charakterystycznych dla postawy wobec śmierci. Są to: Konieczność (Ko), Centralność (Ce), Tajemniczość (Ta), Wartość (Wa), Groza (Gr), Tragiczność (Tr), Destrukcyjność (De), Absurdalność (Ab). Współczynnik zgodności wewnętrznej skali wynosi 0,74, natomiast współczynnik stałości, czyli tzw. stabilność bezwzględna dla wszystkich wymiarów skali, mieści się w przedziale od 0,66 do 0,84 (Makselon 1983, s. 90).

W badaniach uczestniczyły dwie grupy osób. Jedną z nich była 30-osobowa grupa młodzieży należąca do różnych katolickich ruchów religijnych, istniejących i działających w obrębie Kościoła katolickiego (Fokolari, „Światło-Życie”, Wiara i Światło, Wspólnota i Wyzwolenie, Odnowa w Duchu św.). Grupę tę w tekście oznaczono skrótem „RR”. Druga grupa – 30 osób nie należących do młodzieżowych katolickich ruchów religijnych – została określona „NR”. Badaniami objęto osoby w wieku 18-25 lat. W obu grupach było tyle samo kobiet i mężczyzn. Badane grupy nie różniły się pod względem kierunku i intensywności postaw religijnych i eklezjalnych. W grupie eksperymentalnej, podobnie jak i kontrolnej, znalazły się osoby o pozytywnych postawach religijnych.

Badania przeprowadzono w 1993 r. wśród studentów uczelni lubelskich.

III. WYNIKI BADAŃ

Dane zebrane podczas badań prezentuję w tabeli: średnie ($\bar{x}$), odchylenia standardowe (δ), istotności różnic (t) w wymiarach postawy wobec śmierci).

Wymiary postawy wobec śmierci	RR		NR		t	p
	$\bar{x}$	δ	$\bar{x}$	δ		
Tajemniczość	3,68	1,72	4,44	2,06	-2,79	0,01
Tragiczność	2,81	1,99	3,75	1,81	-4,27	0,01
Groza	3,43	1,87	4,48	1,74	-5,53	0,01
Absurdalność	2,20	2,33	3,01	1,95	-2,53	0,05
Destrukcyjność	3,94	2,15	4,49	1,86	-1,83	n.i.
Centralność	2,60	1,90	2,93	1,78	-1,18	n.i.
Konieczność	4,41	1,83	5,08	1,94	-2,79	0,01
Wartość	6,02	2,31	5,53	2,08	2,13	0,05

Najwyższe wyniki (na skali 7-stopniowej) uzyskano w wymiarze „Wartość” (Wa) – $\bar{x} = 6,02$ dla RR i $\bar{x} = 5,53$ dla NR – i „Konieczność” (Ko) – $\bar{x} = 4,41$ dla RR i $\bar{x} = 5,08$ dla NR. Najniższe wyniki obserwujemy w wymiarze „Absurdalność” (Ab) – $\bar{x} = 2,20$ dla RR i $\bar{x} = 3,01$ dla NR – oraz w skali „Centralność” (Ce) – $\bar{x} = 2,60$ dla RR i $\bar{x} = 2,93$ dla NR.

T a j e m n i c z o ś ć. W doświadczeniu badanych śmierć pojawia się jako głęboka tajemnica wyzwalająca pytania o dużym stopniu niepewności. Dotyczy to osób nie należących do ruchów religijnych, u których poczucie tajemniczości śmierci jest intensywniejsze ($\bar{x} = 4,44$) niż u osób uczestniczących w życiu ruchów religijnych ($\bar{x} = 3,68$). Różnica między nimi ($t = 2,79$) jest statystycznie istotna ($p < 0,01$).

T r a g i c z n o ś ć. W odczuciu młodzieży związanej z ruchami religijnymi śmierć jest mniej tragiczna ($\bar{x} = 2,81$) niż w opinii na ten temat osób z grupy NR ($\bar{x} = 3,37$). Różnica ($t = 4,27$) jest statystycznie istotna ($p < 0,01$).

G r o z a ś m i e r c i. Dla osób związanych z ruchami religijnymi śmierć w zdecydowanie mniejszym stopniu jest zdarzeniem, które wywołuje lęk i trwogę ($\bar{x} = 3,43$); w odczuciu osób nie należących do ruchów religijnych jest inaczej ($\bar{x} = 4,48$). Różnica jest statystycznie istotna ($t = 5,53$) na poziomie $p < 0,01$.

A b s u r d a l n o ś ć. Kolejnym wymiarem postawy wobec śmierci jest absurdalność, czyli niedorzeczność i pozbawienie jej jakiegokolwiek sensu.

Badana młodzież – mimo różnic – uzyskała tu niskie wyniki ($\bar{x} = 2,2$ dla RR i $\bar{x} = 3,01$ dla NR). Różnica jest statystycznie istotna na poziomie $p < 0,05$.

D e s t r u k c y j n o ś ć. W opinii badanych śmierć niszczy możliwości rozwoju i w radykalny sposób dezorganizuje aktywność człowieka. Wyniki uzyskane w badaniach w tym wymiarze są następujące: $\bar{x} = 3,94$ dla RR i $\bar{x} = 4,49$ dla NR. W doświadczeniu tego wymiaru śmierci nie ma różnic statystycznie istotnych.

C e n t r a l n o ś ć postawy wobec śmierci. Otrzymane wyniki ($\bar{x} = 2,60$ dla RR i $\bar{x} = 2,93$ dla NR) świadczą o tym, że badana młodzież nie jest zbyt zaabsorbowana problematyką śmierci. W tym wymiarze postawy nie ma różnic statystycznie istotnych.

K o n i e c n o ś ć. Poczucie nieuchronności śmierci jest żywe u wszystkich badanych osób ($\bar{x} = 4,41$ dla RR i $\bar{x} = 5,08$ dla NR). Różnica jest statystycznie istotna ($t = 2,79$) $p < 0,01$.

W a r t o ś ć. Doświadczenie śmierci jako wartości, a więc zdarzenia, które daje możliwość przeżycia czegoś istotnego, jest bardzo nasilone w obu grupach ($\bar{x} = 6,02$ dla RR i $\bar{x} = 5,53$ dla NR). Istniejąca różnica jest statystycznie istotna ($t = 2,13$) $p < 0,05$.

*

Z przedstawionych badań wynika, że doświadczenie śmierci jest modyfikowane przez uczestnictwo w katolickich ruchach religijnych. U tych osób, które czynnie są związane z życiem i działalnością ruchów, pozytywnym zmianom ulega świadomość wartości śmierci, ocenianej jako zdarzenie bardziej wartościowe w sensie egzystencjalnym. Śmierć – według nich – nie jest tak tragiczna, przerażająca, absurda i destrukcyjna, jak w opinii osób nie związanych z ruchami religijnymi. Zmiany te mają charakter pośredni i są najprawdopodobniej „wypadkową” oddziaływania ruchów religijnych na postawy religijne i egzystencjalne. W sensie ścisłym bowiem żaden z tych ruchów nie zajmuje się wprost kształtowaniem postaw wobec śmierci.

BIBLIOGRAFIA

- C h l e w i ń s k i Z. (red.): Psychologia religii, Lublin 1982.
- H a ł a s E.: Konwersja. Perspektywa socjologiczna, Lublin 1992.
- K ę p i ń s k i A.: Lęk, Warszawa 1977.
- K r u c z k o w s k a A.: Dziecko wobec śmierci, „Psychologia Wychowawcza”, 1984, nr 3, s. 267-280.
- M a k s e l o n J.: Egzystencjalny wymiar religijności i postawy wobec śmierci, „Summarium”, 8(1979), s. 81-88.
- M a k s e l o n J.: Psychologia postaw wobec śmierci, „Ateneum Kapłańskie”, 1980, nr 3, s. 399-401.
- M a k s e l o n J.: Struktura wartości a postawa wobec śmierci, Lublin 1983.
- M a r i a ń s k i J.: Religijność współczesnej młodzieży polskiej, „Collectanea Theologica”, 58(1988), fasc. III, s. 5-32.
- P r ę ż y n a W.: Funkcje postawy religijnej w osobowości, Lublin 1981.
- R a u b o J.: Postawa młodzieży wobec zjawiska śmierci, „Przegląd Psychologiczny”, 1971, nr 21, s. 105-126.
- S i e k S.: Osobowość, Warszawa 1982.
- T o ł w i ń s k i T. [i in.]: Badania nad stosunkiem do śmierci w populacji ludzi starych, „Psychiatria Polska”, 1989, s. 131-137.
- W a l e s a Cz.: Doświadczenia religijne młodzieży, [w:] Nauki społeczne o młodzieży, red. T. Ożóg, Lublin 1994, s. 107-138.
- W y s o c z a ń s k a A.: Problemy śmierci w poglądach ludzi młodych, „Zdrowie Psychiczne”, 1988, nr 3-4, s. 157-168.

ON THE RESEARCHES INTO THE THANATOLOGICAL ATTITUDES
OF THE YOUTH WHO BELONG TO THE CATHOLIC
RELIGIOUS MOVEMENTS

S u m m a r y

The paper is a report on the researches into the attitudes towards death, adopted by youth. The experimental group consisted of persons related with the Catholic religious movements. The control group entailed those persons who adopted positive religious attitudes, but did not participate in the life and activity of the religious movements. Both groups were equal as regards sex, age, their origin and education. Participation in a religious movement modifies the attitudes towards death. These persons' experience of death is to a lesser extent imbued with tragic overtones, fear, absurdity and a sense of destruction. Death is perceived as a valuable event. The changes which come about here most probably occur in the context of the transformation of the religious attitudes and the attitudes towards life.

Translated by Jan Kłos